

میدان بی‌خایه دار الخلافه ناصری

«ذهنیت باطنی و ره آورد دیگری»

مهنام نجفی

با مقدمه دکتر زهرا اهری

سرشناسه	: نجفی، مهنام، ۱۳۵۹-
عنوان پدید آورنده	: میدان توپخانه دارالخلافه ناصری / مهنام نجفی؛ با مقدمه زهرا اهری-
مشخصات نشر	: تهران: روزنه، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۲۵۶ ص: مصور.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۴-۳۸۰۰۴
وضعیت فهرست‌نویسی	: فہپا
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیرنویس.
یادداشت	: ضمیمه.
موضوع	: دارالخلافه ناصری (تهران)
موضوع	: معماری -- ایران -- تهران
موضوع	: میدان توپخانه، تهران
موضوع	: تهران آثار تاریخی
شناسه یونسکو	: اهری، زهرا، ۱۳۳۷-، مقدمه‌نویس
ردیف کتاب	: ۱۳۹۰ : ۹۵۵/۱۲۰۴۴۳ DSR۲۰۷۹/۵۸۴ن۳
شدی	: ۹۵۵/۱۲۰۴۴۳
شماره ثبت کتاب	: ۲۵۱۸۳۱

میدان توپخانه، دارالخلافه ناصری

«ذهنیت ایرانی و ردآیین»

مهنام نجفی

طرح جلد: سید صدرالدین نجفی

صفحه‌آرایی: الهام یلمی

چاپ اول: ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۸۰۰ تومان

چاپ و صحافی: مجاب

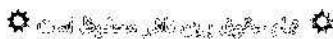
آدرس: خیابان توحید، ابتدای خیابان پرچم، پلاک ۲، طبقه ۴، انتشارات روزنه

تلفن: ۶۶۴۳۰۵۰۳ - ۶۶۵۶۷۹۲۵ - ۶۶۴۳۰۵۰۳

نمایر: ۶۶۵۶۷۹۲۶

ISBN: 978-964-334-380-4

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۳۴-۳۸۰۰۴

فهرست مطالب

۹	فهرست تصاویر
۱۷	مقدمه
۲۱	پیش‌گفتار
۲۷	بخش ۱: اصالت میدان توپخانه
۲۹	فصل ۱: پیدایش توپ و نقش آن در زندگی انسان ایرانی
۳۰	۱. پیشینه پیدایش توپ در جهان
۳۱	۲. کیفیت مواجهه ایرانیان با توپ
۳۳	۳. تلقی ایرانیان از توپ در دوره ناصری
۳۸	۴. جمع‌بندی
۴۰	پانویس
۴۳	فصل ۲: استقرار «توپ» در فضای شهر ایرانی
۴۳	۱. پیشینه استقرار توپ در فضای شهری در جهان
۴۴	۲. پیشینه استقرار توپ در فضای شهر ایرانی
۵۲	۱-۲. دوره صفوی
۵۸	۲-۲. دوره قاجار

۶۹ ۳. جمع‌بندی

۷۰ پانوش

۷۳ فصل ۳: شکل‌گیری میدان توپخانه در شهر ایرانی

۷۳ ۱. استقرار توپ‌ها و توپچیان در میدان ارگ

۸۲ ۲. میدان توپخانه» به مثابه الگویی فضایی در شهر ایرانی

۸۲ ۳. اقتساب عنوان مشخص «میدان توپخانه»

۸۴ ۲-۱. شهر کبیر و بزرگی‌های مشخص

۹۱ ۳. جمع‌بندی

۹۲ پانوش

۹۵ بخش ۲: تجلی میدان توپخانه در دوره ناصری

۹۷ فصل ۴: هدف از ایجاد میدان توپخانه دارالخلافه ناصری

۹۷ ۱. اهداف نظامی

۱۰۰ ۱-۱. میدان توپخانه به مثابه قرارگاه توپ‌ها و توپچیان

۱۰۵ ۲-۱. میدان توپخانه به مثابه فضایی برای دفاع

۱۱۰ ۲. اهداف نمایشی

۱۱۱ ۲-۱. پیش‌بینی تمهیدات کالبد

۱۱۴ ۲-۲. برگزاری مراسم ویژه

۱۱۶ ۳. جمع‌بندی

۱۱۷ پانوش

۱۱۹ فصل ۵. شکل‌گیری میدان توپخانه دارالخلافه ناصری

۱۱۹ ۱. عوامل اصلی ساخت میدان توپخانه

۱۱۹	۱-۱. ناصرالدین‌شاه قاجار
۱۲۰	۲-۱. محمدابراهیم‌خان وزیرنظام
۱۲۳	۲. الگوپردازی از میدان توپخانه قدیم
۱۲۵	۳. روند شکل‌گیری
۱۲۵	۳-۱. نحوه استقرار
۱۳۱	۳-۲. کالبدی
۱۶۴	جمع‌بندی
۱۶۵	پانویس
۱۶۹	فصل ۶. تحولات میدان توپخانه دارالخلافه ناصری
۱۷۱	۱. تحولات حجره‌های توپخانه
۱۷۱	۱-۱. تغییرات نمای بدنه
۱۷۳	۲-۱. تغییر شکل بازشوها
۱۷۳	۳-۱. احداث محجر
۱۷۵	۲. تغییر شکل دروازه خیابان چراغ‌گاز
۱۷۶	۳. تبدیل عمارت میرزا قهرمان امین‌لشکر به بانک
۱۷۹	۴. استقرار عمارت پستخانه
۱۸۳	۵. احداث عمارت تلگرافخانه
۱۸۳	۶. تحولات صحن میدان
۱۸۹	۱-۶. تحولات عناصر میانی صحن
۱۹۰	۲-۶. تحولات چراغ‌ها
۱۹۱	۳-۶. گذر خطوط ریل تراموای اسبی از صحن میدان
۱۹۱	۷. جمع‌بندی
۱۹۲	پانویس

فصل ۷. کیفیت فضایی میدان توپخانه دارالخلافه ناصری ۱۹۵

۱. زندگی جاری در میدان توپخانه ۱۹۵

۱-۱. میدان توپخانه یکی از مراکز اصلی عبور و مرور شهری ۱۹۶

۲-۱. میدان توپخانه فضایی برای تفریح و برگزاری جشن ۲۰۳

۳-۱. میدان توپخانه میعادگاه غیررسمی شاه و مردم ۲۰۶

۲-۲. میدان توپخانه کانون مواجهه مردم با مراکز و تحولات نوین شهری ۲۱۰

۳-۲. سکوت شبانه میدان توپخانه ۲۱۱

۴-۱. کیفیت فضایی میدان توپخانه ۲۱۲

۱-۲. میدان توپخانه فضای برای نمایش پیشرفت مدنی ۲۱۳

۲-۲. تقویت حضور عموم مردم در میدان توپخانه ۲۱۴

۳. جمع‌بندی ۲۱۶

پانویس ۲۱۷

مؤخره ۲۲۱

منابع و مآخذ ۲۲۵

تصویرهای ضمیمه ۲۳۵

نمایه اعلام ۲۴۵

مقدمه

دکتر زهرا اهری

کهن‌تر است: میدان ارگ یا توپخانه مبارکه. بدین ترتیب توپخانه حکایت از سنت ایجاد فضایی است که با مقاصد چندگانه در عرصه شهر ایرانی دوران قاجار ظاهر می‌شود. این میدان که نام خود را از نام یکی از مأموران دولتی می‌گیرد، آلت شیوه‌های نوین مبارزه، می‌گیرد، در تحول کندی - فضایی خود دریچه شهر ایرانی به مدرنیته می‌شود و ویتترین گشوده آن به فرنگ می‌شود. تحول میدان توپخانه از فضای نمایش قدرت حکومت برای مأموران و ساکنان تا مکانی برای حیات شهری شهرت می‌گیرد. مولانی در دوران قاجار را طی می‌کند که هر دو حالت تحولات عمیق اجتماعی - فرهنگی این دوره است. میدان به عنوان مکان تبلور و نمایش فرهنگ دوران خود را به سرعت از حوزه‌های دیگر تغییرات جامعه و زندگی را به نمایش می‌گذارد. کانون این نمایش شهری میدانی است که در پس دیوارهای ارگ قاجاری

کمتر از دو سده از بنیان نخستین میدان‌های توپخانه قاجاری می‌گذرد، اما از این فضاها چیزی به یاد خاطر مردم آن هیچ اثری باقی نیست و در همه شهرهایی که الگوی فضایی میدان توپخانه را تکرار کردند، از میان نمونه‌های فضای شهری ایرانی که در شهرهای مختلف ایران دوره قاجاری بنا نهاده شدند، بیش از همه میدان توپخانه تهران و آن نیز میدان توپخانه جدید تهران است که در خاطره جمعی ایرانیان باقی مانده و هم اینک نیز، که از کالبد گذشته میدان جز ردپایی بسیار اندک باقی نیست، با نام و تصاویرش حضوری پررنگ دارد. میدان توپخانه جدید که بیرون دروازه‌های تهران طهماسبی و در آستانه ورود به محله جدید دولت - اولین توسعه شهری تهران به سیاق فرنگ در دوران قاجار - شکل می‌گیرد، خود گواه پیشینه‌ای

روابط قدرتی که آن را شکل داده است، جستجوی بانیان و حامیانی که موجودیت آن را سبب شده‌اند، و بسیار رویکردهای میان رشته‌ای دیگر مطالعه می‌شود.

اتخاذ چنین رویکرد بینارشته‌ای که باستان‌شناسی، تاریخ، ادبیات و حوزه‌های دیگر دانش را در مطالعات معماری وارد می‌کند، زمینه‌های تازه‌ای را برای درک و فهم این فضاها فراهم می‌کند. درکی که فراتر از فهم کالبد فضاها و بناهای معماری — هرچند در منظری تاریخی — گام بر می‌دارد. مطالعه کالبد فضاها عناصر شهری و از آن جمله میدان توپخانه، پیشینه دارد، اما بررسی‌های تاریخی معمارانه بی‌سابقه است.

بررسی میدان توپخانه از این منظر در کتاب حاضر سه بخش دارد. بخش اول به بررسی چگونگی پیدایش این فضا در شهر اصفهان در دوره قاجار می‌پردازد که ماهیت آن را به عنوان فضایی در چارچوب زبان خودی شهرسازی اصفهان تبیین می‌کند و نمونه‌ای عینی و مستند برای تصویر فهمیدن مدت‌ها است در بحث از دوران قاجار مطرح می‌شود. و آن چگونگی مواجهه ایرانیان با دستاوردهای معماری غربی است. تحقیق چندجانبه؛ متکی به متن تاریخی، اسناد، تصاویر، آثار کالبدی باقیمانده از نمونه‌های مشابه،

شکل می‌گیرد و به زودی مکانی برای دیدار و تفریح گذران اوقات همه تهرانی‌ها و همه کسانی می‌شود که از زمانی خود را در تهران جستجو می‌کنند. از همه رو است که هزاران رنگ و صدا و چهره در مهم می‌آمیزند. میدان را که به ظاهر تحت سلطه توپ‌های آکین است، به فضایی زنده و پرجنب و جوش بدل می‌کند و در آن تحول هر آن چه استوار و ماندنی می‌نموده با رنگی نوک نمایش بدل می‌شود و چون پرده برداشته از رویکردهای نو نمایش اثری پابرجاست، مریادگی به در خاطرها مانده است.

این همه حکایت و روایت، و بی شمار حکایت روایت‌های ناگفته دیگر از ظهور و افول فضایی که مهم‌ترین عرصه شهری تهران دوران قاجار است وجود دارد. حال آن که از خود فضا اثری نیست، هرچند رفتارهای فضایی آن باقی است. مطالعات تاریخ معمارانه محملی برای گفتن این روایت‌ها از منظرهای گوناگون است. مطالعه تاریخ معمارانه دریچه جدیدی را بر مطالعات شهری می‌گشاید. از این منظر فضا و عناصر شهری نه تنها بر اساس موجودیت کالبدی خود بلکه بر زمینه شرایط اجتماعی اقتصادی و فرهنگی که در آن پدید آمده است،

و بسیاری نکات و ظرایف دیگر را نشان می‌دهد. این مطالعه که از علوم مختلف و به ویژه تاریخ مدد می‌گیرد تا گوشه‌ای از چگونگی شکل‌گیری فضاهای شهری و ماهیت آنها را آشکار سازد، خود به تعمیق درک از ویژگی‌های تاریخی دوره می‌انجامد. چنین مطالعه‌ای می‌تواند در خدمت پردازش نظریه‌های شهری و جامعه‌شناختی دوران قاجار قرار گیرد.

حکایت چگونگی پیدایش و ماهیت میدان توپخانه که در این کتاب بازگو می‌شود، آینه‌ای است برای فهم شرایط فرهنگی و اجتماعی دوران ورود مدرنیته به ایران که در بنا و فضا متبلور شده است. این قصه از این روایت از این نوع است که بازگو می‌شود. هرچند با باور این روایت‌ها می‌توان قصه شهر تهران قاجاری را نوشت و نحوه ایستادن ایرانیان را بر آستانه دوران جدید بهتر فهمید.

خرداد ۱۳۹۰

سبب شده که پرتوی تازه بر فرآیند شکل‌گیری و ظهور ماهای عمومی و فضاهای شهری دوران قاجار افکند. موانعی که در غیبت نظام دیوان‌سالاری دولتی، و بناخانه‌ها چیزی بیش از یک اسم نبودند و از بنیاد نهاد بناها تا اندازه‌شان در دست افراد بود. این پژوهش با استنباط منابع مختلف فرآیند شکل‌گیری بناهایی را که در دست نهادهای برآمده از نیازهای دوران مدرن تهران می‌نشانده می‌دهد، نقش حامیان و بانیان را در شکل‌گیری بنا و فضا آشکار می‌سازد، رابطه آنها را با حکومت، کنونی که پیش از دوران قاجار همیشه نقش اصلی را در ایجاد فضاهای مهم شهری داشت روشن می‌کند. جریان‌های مختلفی را که در نمود فضاهای شهری نقش بازی می‌کنند و چگونگی بروز و ظهور آنها را در فضایی که تلاقی‌گاه کهنه و نو و مرکز ثقل تحولات در شهر و کشوری در حال دگرگونی است